

NAMLUNUN UCUNDAKİ PADİŞAH: II. ABDÜLHAMİD'E KARŞI PLANLANAN SUIKASTLER

Nurdan İpek ŞEBER*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve çöküş süreci içinde bulunduğu bir dönemde başa geçmiş olan II. Abdülhamid bu gidişatın önüne geçmek için iç ve dış politikada bir takım tedbirler almıştır. Şehzadelikinden beri hem iç düşmanlarını, hem de devletini çökertmeye çalışan dış düşmanlarını iyi tanıyan padişah kendini ve devletini güvenceye almak için hiçbir şeyden çekinmemiştir. Ancak II. Abdülhamid'in düşmanlarıyla başa çıkmak adına aldığı önlemler daha fazla tepki çekmiş, muhaliflerin sayısını günden güne arttırmıştır. Geçmişte gidişata dur demek isteyen Osmanlı padişahlarının sonlarını iyi bilen Abdülhamid aynı akibete uğramamak için bir hafiyeye teşkilatı kurmuş, bu yolla dostunu düşmanını görmeyi amaçlamıştır. Nitekim verilen jurnaller sayesinde iç muhalefet ve yabancı komiteler tarafından kendisine yönelik olarak tasarlanmış pek çok suikast planı eyleme geçirilemeden ortaya çıkarılmıştır. Eyleme geçirilebilen pek azı ise yine alınan sıkı güvenlik tedbirleri nedeniyle bertaraf edilmiştir. Bunun yanında kurulan haber alma sisteminin bazı sakıncaları da olmuş, para, nişan, rütbe gibi ödüller almak niyetiyle verilmiş sahte suikast jurnalleri Hükümeti epey uğraştırmıştır. Avrupa gazeteleri de Abdülhamid'e yapıldığı iddia edilen suikast haberlerinden uzak kalmamış, çok sık aralıklarla buna dair uydurma yazılara yer vermişlerdir. Hemen yalanlanmak suretiyle, bazen para kaygısıyla, bazen de politik kaygılarla verilen bu haberlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, suikast, jurnal, hafiyeye, Avrupa gazeteleri.

SULTAN THREATENED AT GUNPOINT: ASSACINATION PLOTS AGAINST II. ALDULHAMID

ABSTRACT

Abdulhamid II succeeded to the throne in a period of time when the Ottoman State was under stagnation and disintegrating. He took measures in domestic policy and foreign affairs in order to prevent this process.

* Dr., ipeknurdan@gmail.com

Since the time he was a young prince he recognized both the internal adversaries and the foreign rivals attempting for dissolution of the state well and did not hesitate to act unreservedly in order to protect both himself and the state . However Abdülhamid’s actions for coping with his enemies attracted much negative response and the number of opponents increased in due course. Knowing the fate of his predecessors who tried to turn over the course of adverse events , he established an spy network in order to identify his friend and foes. Espionage reports enabled him to ferret out numerous assassination attempts plotted by domestic rivals or foreign organizations. Assassination plots which are very few in number that are brought to action were disposed of with the aid of intense security measures. Also some inconveniences of this espionage establishment from false reports of the informers with the hope of receiving superior ranks or financial awards occurred which heavily burdened the government. European press did not abstain from the news of allegedly committed assassinations of Abdulhamid and frequently published fabricated reports on this subject. These reports were refuted promptly because of the presence of either financial and political concerns.

Key Words: II. Abdülhamid, assassination, espionage, spy network, European press.

Giriş

Osmanlı padişahları arasında hakkında en çok konuşulan, kişiliği, yaptıkları ve yapmadıklarıyla en çok tartışılan padişahlardan biri olan II. Abdülhamid kimilerine göre “*Kızıl Sultan*” kimilerine göre ise “*Yüce Abdülhamid Han-ı Sâni*” dir. İmparatorluğun hem dışarıdan hem de içeriden parçalanmaya çalışıldığını fark eden hükümdarın tüm bunlara son vermek için aldığı tedbirler herkes tarafından farklı algılanmıştır. Bağımsızlık isteğiyle bayrak açan azınlıklara karşı verdiği mücadele ve iç siyasette merkezi idareyi güçlendirmek amacıyla uyguladığı baskı hükümdarı bir numaralı hedef haline getirmiştir. Nitekim II. Abdülhamid kendisini ortadan kaldırmaya yönelik pek çok suikast planının öznesini oluşturmuştur.

Şüphesiz ki sultan Abdülhamid, hakkında suikast planlanan tek hükümdar değildir. Özellikle çağdaşı olan imparatorların da sık sık aynı akıbete uğradıkları görülmektedir. Rus imparatorları II. Aleksandr, III. Aleksandr, ve II. Nikolay, İspanya kralı Alfonso ve kraliçe Cristina, Fransa cumhurbaşkanı Carnot, Yunan kralı I. George, Sırbistan kralı Milan, İtalya kralı Umberto ve İran Şahı, Amerikan başkanı William MacKinley ve Sırbistan kralı Aleksandr

ile kraliçe Draga bu suikast mağdurlarından yalnızca bazılarıdır.¹ Bunlardan, 1900 yılında İtalya kralı Umberto, 1901 yılında Amerika başkanı McKinley ve 1903 yılında da Sırbistan kralı Aleksandr ile kraliçe Draga uğradıkları suikast sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir. Padişah II. Abdülhamid bir yandan sefaretlerden gelen raporlar ve yabancı basın yoluyla bu suikastleri yakından takip ederken, diğer yandan da bunlardan halkın haberdar olmaması için suikast haberlerini ve resimlerini içeren gazetelerin yurda girişini yasaklamıştır. Bu konuda haber yapmak isteyen yerli gazetelere de sansür koymuş, kafalara kötü fikirler sokmamak gerekçesiyle “*suikast*” kelimesinin kullanılmasını yasaklamıştır. Bunun sonucu olarak İstanbul basınına göre, suikastlere kurban olan Fransız Cumhurbaşkanı Carnot kalp sektesinden, MacKinley sirpençeden, Sırbistan Kralı Aleksandr ve kraliçe Draga da hazımsızlıktan ölmüştür. Bunun gibi Avrupa siyasi ricallerine yapılan suikastler de gazetelerde “*füc’eten öldü*” şeklinde duyurulmuştur.²

II. Abdülhamid ile ilgili suikast planlarının bir kısmı saltanatını sona erdirip yerine V. Murad ya da Reşad Efendi gibi şehzadeleri başa geçirmek amacıyla tasarlanmışken, diğer kısmı da işlerine çomak soktuğu Ermeni, Bulgar, Rus ve diğer yabancı komiteler tarafından hazırlanmıştır. Bunların içinde Ermeniler tarafından düzenlenenlerin sayısı hayli fazladır. Ermenilerin padişaha karşı en yaygın bilinen suikast girişimleri Yıldız Camii’ne düzenledikleri bombalı saldırı olmakla beraber, bunun dışında padişahı hedef alarak tasarlanmış oldukları daha pek çok suikast planlarının bulunduğu görülmektedir. Yıldız suikasti ve diğerleri başlı başına bir araştırma konusunu oluşturduğundan bu makaleye Ermenilerin suikast planları ve eylemleri dahil edilmemiştir.

II. Abdülhamid’e karşı tasarlanan onlarca hal’ ve suikast planından, hal’ amaçlı olanlar haricindekiler padişahın saray dışına çıktığı zamanları hedef almıştır. Aslında 1880’lerden itibaren kendisini tamamen Yıldız Sarayı’na hapseden Abdülhamid geleneksel törenler dışında dışarı çıkmamıştır. Yalnızca yılda iki kez bayram namazı için Beşiktaş’taki Sinan Paşa Camii’ne inmiş, yine yılda bir kez Ramazan ayı içerisinde Topkapı Sarayı’na Hırka-i Şerif’i ziyaret için gitmiştir. Bunların dışında en sık gerçekleşen Cuma Selamlıkları da sarayın

¹ BOA., YPRK.NMH. nr: 1/52 (21 R. 1296/ 14 Nisan 1879); YA.HUS. nr: 163/23 (17 M. 1297/ 31 Aralık 1879), 209/69 (29 R. 1305/ 14 Ocak 1888), 302/2 (01 M. 1312/ 5 Temmuz 1894); YPRK.ASK., nr:136/51 (07 L. 1315/ 1 Mart 1898); Y.PRK.TKM, nr: 42/38 (01 Ra. 1317/ 10 Temmuz 1899); Y.PRK.EŞA., nr:36/6 (06 R. 1318/ 3 Ağustos 1900).

² Süleyman Kani İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 222.

önündeki Hamidiye Camii'nde düzenlenmiştir.³ Suikastçilere planlarını uygulamak için çok fazla seçenek bırakmayan bu durum nedeniyle suikastlerin ortak yer ve zamanını padişahın yılda iki kez gittiği bayram namazları, Cuma selamlığı töreni veya Ramazan ayı içindeki Topkapı Sarayı'na Hırka-i Şerif ziyareti oluşturmuştur.⁴ Saraya jurnal edilmiş olan suikast planları incelendiğinde, bunların bazılarının en küçük detaya kadar düşünülüp hazırlandığı, üzerinde son derece ciddi çalışmalar yapıldığı son derece tehlikeli planlar olduğu görülmektedir. Bununla beraber çoğunluğunun ise hayal mahsulü uydurma hikâyelere dayandıkları dikkat çekmektedir. Ancak ister ciddiyetle, ister basitçe hazırlanmış olsun bunların hemen hepsi II. Abdülhamid'in hafiye ve jurnalcilerine takılmış, eyleme geçirilemeden failleri yakalanmıştır. Ancak bazı suikast planlarını gün yüzüne çıkararak ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayan jurnalciler aynı zamanda bu planların faili de olabilmişlerdir. Para veya rütbe ihtirasından kaynaklanan bu durum jurnalcilik ve hafiye teşkilatının işleyişindeki zaafiyeti ortaya koymuştur. Ancak olumsuz örneklere rağmen jurnalcilik ve hafiye teşkilatının zarardan çok faydası olduğu düşünülmüş olmalı ki, II. Abdülhamid iktidarının sonuna kadar mevcudiyeti devam etmiştir.

I- Sultan II. Abdülhamid'in İstihbarat Servisi

II. Abdülhamid dönemi ile ilgili en çok konuşulan konu kuşkusuz oluşturmuş olduğu hafiyelik teşkilatı ve kendisine verilen jurnallerdir. Bu teşkilat ile ilgili olarak yaygın kanı, II. Abdülhamid'in tahttan indirilme ve bir suikaste kurban gitme korkusunun sonucu oluşturulduğu yönündedir. Oysa ki Abdülhamid hatıra defterinde, Osmanlı padişahlarının öteden beri tebaasının ne düşündüğünü, hangi şikayetleri olduğunu öğrenmek için Hükümet görevlileri dışında her yanda bulunan tekkelerin şeyhlerinden, dervişlerinden haber toplayarak memleketi idare ettiklerini belirtmektedir.⁵ Yani aslında bir istihbarat servisi eskiden beri zaten mevcuttur ancak devletin içinde bulunduğu durum nedeniyle bu servisin daha da geliştirilmesi gerekmektedir. Abdülhamid yine hatıra defterinde jurnal sistemini kendi kuruntu ve korkularından dolayı değil, hazineden maaş alıp devletin nimetleriyle geçindikleri halde devlete ihanet edenleri tanımak ve takip etmek için kurduğunu yazmaktadır. Nitekim Damat Mahmut Paşa'nın Jön Türklerle ilgili kendisine önemli bir haber getirmesi üzerine, Paşa'nın bir istihbarat teşkilatı kurduğunu ve parayla elde ettiği kişiler

³ Necdet Sakaoğlu, "Abdülhamid II.", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 52.

⁴ BOA., Y EE., nr: 112/15 (14 N. 1324/ 1 Kasım 1906).

⁵ *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, (Haz. İsmet Bozdağ), Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, s. 81.

vasıtasıyla haber topladığını öğrenmiş, devletten ayrı ve gizli bir istihbarat kurmasını doğru bulmayarak kendisine devretmesini istemiştir. İşte başkalarının “*jurnalcilik*” dediği istihbarat servisinin kuruluş amacı bizzat Abdülhamid tarafından böyle açıklanmıştır.⁶

Hafiyelik teşkilatı zaman içerisinde tamamen kurumsal bir kimliğe büründürülmüş, 1884 yılında hafiye teşkilatının ıslahı ve geliştirilmesi için Fransa’dan Mösyö Bonin getirilmiştir. Bonin’in hazırladığı layihada hafiye teşkilatının amacı ve mahiyeti netleştirilmiş, teşkilatın Zabtiye Nezareti’ne bağlı olup padişahın hukûk-u mukaddeselerini korumak, saltanatının devamını sağlamak ve tebaa-i Osmânîyenin emniyetlerini temin etmek gibi hususlarda görevli olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁷

Mösyö Bonin’in layihasıyla amaç ve görevine açıkça kavuşmuş olan hafiye teşkilatı içinde iki tip memur yer almıştır. Bunlardan birincisini devletten bu iş için maaş alan profesyonel memurlar oluşturmuştur. İkincisinde ise her rütbeden devlet memurları ve sade vatandaşlar görev almıştır.⁸ İkinci gruptakiler bir tür gönüllü hafiyelik yapmış, bu gönüllü hafiyelerin verdiği jurnallerin büyük mükâfatlarla ödüllendirilmesi yeni bir kazanç kapısı oluşturmuştur. Buna bir de padişahın giderek artan tahttan indirilme ve öldürülme korkusu eklenince jurnalcilik işi büyük ölçüde istismar edilmiştir. Aslında Abdülhamid’in taşıdığı bu kaygılar ve kuruntular için geçerli birçok sebebi vardır. Kendisinden önce iki padişahın tahttan indirilmiş olması, Çerkes Hasan cinayeti, ondan sonra gelen Ali Suavi vakası, Jön Türklerin zaman zaman Avrupa’ya kaçarak Abdülhamid aleyhinde yayınlarda bulunmaları, Bulgar ve Ermeni komitelerinin çalışmaları ile Ermeni ayaklanmaları bu kuruntuları besleyen sebeplerdir. Bunlara birçok memleketteki anarşist çalışmaların yankıları, çeşitli hükümdarların suikast sonucu gerçekleşen ölümleri ve jurnalcilerin saraya hoş görünmek için her gün uydurdukları söylentiler de katılınca, Abdülhamid’in neden gölgesinden bile korkan biri haline geldiği daha iyi anlaşılabilir. ⁹ Özellikle amcası Abdülaziz’in vükela ittifakıyla tahttan indirilmesi ve ardından gelen şüpheli ölümü, V. Murad’ın tahta çıkarıldıktan kısa bir süre sonra hal’edilmesi gibi yaşanan olaylar tahta çıktığında hazır bulunan devlet ricaline ya da daha genel bir ifadeyle Bâbîâli’ye karşı güvenini oldukça sarsmıştır.¹⁰ Bu olumsuz şartlar içinde hiç kimseye güvenemeyeceğini

⁶ a.e., s. 82.

⁷ Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller”, *İlmi Araştırmalar*, C. 8, İlim Yayma Cemiyeti Yay., İstanbul, 1999, s.69

⁸ a.e., s.70.

⁹ “Abdülhamid II.”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s.56.

¹⁰ Beyhan, a.g.e., s. 70.

anlayan padişah iktidarını ve kendini korumak amacıyla doğal olarak istihbarat servisinin işleyişine büyük bir önem vermiştir. Ancak padişahın vehmini bilen jurnalcilerin bu yolda verdikleri asılsız ihbarlar korkularını daha da beslemiş, böylece istihbarat işi de yavaş yavaş çığırından çıkmıştır.

II- Asılsız İhbarlar

Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi olan Tahsin Paşa Hatıratı'nda, Abdülhamid'in daima kendisine suikast edileceğini, her toplantıda kendi aleyhine sözler konuşulacağını ve her yerde kendisine pusular kurulduğunu zihnine yerleştirdiğini, bundan dolayı Cuma günleri selamlık alayı, bayram ve hırka-i saadet alaylarının jurnalciler için mükemmel bir fırsat oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, köprünün altında bombalar bulunduğu, Dolmabahçe sarayının kubbesinin çatlak olduğu gibi önemli haberleri yazan jurnalciler hem padişahın endişelerini attırılmış, hem de böylesi önemli bir ihbarın büyük ödülüne mazhar olmuşlardır.¹¹ Padişah bu yolda hiçbir masraftan çekinmemiş, jurnallerin ehemmiyet derecesine göre para, nişan, rütbe takdimlerinde bulunmuştur. Bu durum jurnalciliği giderek daha kârlı bir iş haline getirmiş, hatta bu işten geçimini sağlayan bir kesim türemiştir. Nihayet öyle bir duruma gelinmiştir ki "İstanbul'un bir yarısı diğer yarısını tecessüs eder"¹² hale gelmiştir. Kısacası Yıldız sarayı hergün jurnal yağmasına tutulmuş, padişah bu şebekeden nemalanmaya çalışan pek çok fırsatçının eline düşmüştür. Daha doğru bir ifadeyle, Abdülhamid etrafında olan biten her şeyin farkında olmasına rağmen bu fırsatçılara göz yummuştur. Her an suikaste uğrayacağı, tahttan indirileceği ihtimalini hiç aklından çıkarmayan padişah bu kaygılarını gidermek için önemli, önemsiz, içinde "suikast" kelimesinin geçtiği her jurnalı dikkate almış, gerekli tahkikatı yaptırmıştır.

Jurnalciler aslı astarı olmayan, hayal mahsulü haberleri bile bir cezai yaptırım bulunmadığı için padişaha korkusuzca sunabilmişlerdir. Cezai yaptırım yoktur, çünkü Sultan bir jurnalcie dahi ceza verecek olursa istihbarat şebekesinin gevşemesinden korkmuştur.¹³ Bunun neticesi olarak da Yıldız Sarayına her gün, padişaha karşı bir suikast tertip edildiğine dair jurnaller yağmıştır. Bunların çoğunun asılsız olduğu daha ilk tahkikatta anlaşılmasına rağmen yine de tedbir elden bırakılmamıştır. Örneğin Galata'daki Rus manastırında teşkil edilen gizli bir cemiyetin Ermeni Komitesiyle münasebette bulunduğu yolundaki bir ihbar üzerine hemen soruşturma başlatılmış, neticede manastırdaki "gizli cemiyet" in aslında bir hayır cemiyeti olduğu anlaşılmıştır.

¹¹ Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 59.

¹² İrtem, *a.g.e.*, s. 22.

¹³ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 61, 75.

Ancak yine de Ermeni ihtilalcilerin cüretini bilen Abdülhamid Hırka-i Şerif ziyaretine gitmek için Galata'dan geçmek yerine istimbotta Beşiktaş Sarayından Topkapı'ya gitmeyi tercih etmiştir.¹⁴

Terkos Su Şirketi kanalizasyon işlerini Yıldız sırtlarına getirdiği zaman jurnalciler için yeni bir hikâye konusu ortaya çıkmıştır. Suikastçilerin su borularından saraya girebilecekleri, bu yolla dinamit ve bombaların sokulabileceği gibi jurnaller sadece padişahı endişelendirmekle kalmamış, aynı zamanda inşaatın ilerlemesini de tehlikeye atmıştır. Neticede kurulan tahkik heyeti tarafından boruların kalınlığı, yolların inşaatı araştırılmış, memurlar sorgulanmış ve nihayet korkuların yersiz olduğu kanaatine varılmıştır.¹⁵ Yine bu dönemde kadınların çarşafı çarşı pazara, işlek caddelere çıkmaları yasaklanmış, tehlikeli kişilerin ve suikastçilerin kendilerini çarşafı gizlemelerini önlemek için polisler makasla çarşaf kesmişlerdir.¹⁶

“Padişaha suikast” yollu kazançlı ihbarlar yalnızca memleket dahilindeki değil, yabancı ülkelerdeki fırsatçıların da ilgisini çekmiş, Avrupa ülkelerindeki Osmanlı sefarethaneleri sürekli gelip giden jurnalcilerle meşgul olmak zorunda kalmışlardır. Bu türden ihbarlarla önce sefirler meşgul olmuş, etraflıca bir sorgulamadan sonra aldıkları bilgileri derhal İstanbul'a telgrafla bildirmişlerdir. 1879 yılında Kaptan Narni adında biri Roma sefirine gelerek padişaha suikast yapmak ve İstanbul'da ihtilal çıkarmak üzere bir komite oluşturulduğunu ve kısa bir süre içinde faaliyete geçeceklerini haber vermiştir. Kaptan Narni'nin anlattıklarına göre, amacı tamamen politik olan bu komite tarafından padişaha İstanbul'da bir suikast düzenlenecek, İstanbul'daki ihtilalle birlikte Mısır, Romanya ve Bulgaristan'da da karışıklıklar çıkarılacaktır. Avusturya şarkta çıkan bu karışıklıklardan yararlanarak bazı amaçlarına ulaşmaya çalışacaktır. Konin Andraşi adında birinin idaresi altında bulunan komitenin masrafları ve Dersaadet'e gönderilen silahların bedeli tamamen Avusturya tarafından karşılanmıştır. Komitenin merkezi Triyeste'dedir ve Dersaadet'te Jorji (Deli Yorgi), De Patras, Yanko, Şilmer ve Kesman gibi üyeleri bulunmaktadır. Bunlardan Deli Yorgi'nin Galata'da bir mağazası vardır, De Patras da Boğaziçi'nde bir paşanın yalısında oturmaktadır. Yine Beyoğlu'nda kışla yakınında bir hane humbara deposu olarak kullanılmaktadır. İhbarın belki de en ilgi çekici bilgilerinden biri olarak, Edvar Kesman ve Şarl Şilmer asakir-i şahane miralaylarından iki kişi ile ilişki içindedir ve Ekim'in 28'inde Dersaadet'e revolver dolu sekiz sandık gönderilmiştir. Eylem için

¹⁴ İrtem, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁵ *a.e.*, s. 87.

¹⁶ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

yaklaşık 400 kişi Dersaadet'e gönderilmiş, daha da adam toplanmaya devam edilmektedir. Bu ihtilal Yunanlıların talepleri Osmanlı Hükümeti tarafından reddedildiği zaman gerçekleştirilecektir.*

Kaptan Narni tüm bu bilgileri aralıklı zamanlarla vermiş, her görüşmede komiteden aldığını söylediği farklı malumatı aktarmıştır. Narni, verdiği bilgilerin kesinliğini ispat etmek için, görevlendirilecek birini komitecilerle tanıştırmayı vaad etmiş, ancak canını tehlikeye atmış olacağı gerekçesiyle bir süre sonra bundan vazgeçmiştir. Yine, önce Deli Yorgi'nin Galata'daki mağazasında bir araştırma yapılırsa sözlerinin doğruluğunun ispatlanacağını savunurken, sonra komitenin bilgisi olur gerekçesiyle araştırmanın yapılmamasını istemiştir. Zaten Roma sefiri ilk baştan itibaren İstanbul'a ihbarla ilgili gönderdiği telgraflarda, bu adama hiç güvenmediğini yazmış, hatta bir şey ispatlayamadığı halde hiçbir tazminat davasında bulunamayacağına dair bir de senet imzalatmıştır. Nitekim sefir şüphelerinde haklı çıkmış, muhbirin Deli Yorgi'nin Galata'da bulunduğunu söylediği mağazası için yapılan baskında böyle bir dükkana rastlanamamıştır. Komite üyelerinin ilişkide bulunduğu Osmanlı askerleriyle ilgili ise kendisinden herhangi bir isim veya ayrıntılı bilgi almak mümkün olamamıştır. Narni, sık sık hiçbir şekilde mükâfat peşinde olmadığını tekrarlamasına rağmen, her fırsatta kendisi ve ailesi için para istemekten çekinmemiş, masrafları için istediği paralar kendisine ödenmeyince de bilgi akışını kesmiştir. Sonuç olarak, yapılan tüm araştırma ve soruşturmalar neticesiz kalmış, işin bir hileden ibaret olduğu ve Narni'nin amacının para kapmak olduğu anlaşılmıştır. Ancak işin ilginç tarafı, Narni yeniden geçim sıkıntısına düşmüş olacak ki, bir yıl kadar sonra bu kez de Viyana sefaretine bir mektup yazarak önceki iddialarında ısrar etmiş ve bu kez ihtilalin 1880 yılı Mart ayında vukubulacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine İstanbul'a gelip konuyla ilgili bilgi verdiği takdirde kendisine para vesair ihsan olunacağı bildirilmiştir.¹⁷ İlk tecrübeden sonra belki de hiçbir şekilde dikkate alınmaması gereken bu durumda bile tedbir elden bırakılmamıştır.

Para elde etmek amacıyla uydurulan, polisiye romanlara konu olabilecek bu türden hikayelerde aslında hep aynı olay örgüsü yer almaktadır. Herşeyden önce padişaha suikast etmek ve İstanbul'da ihtilal çıkarmak amacıyla yurt dışında kurulmuş bir komite vardır, komite üyeleri peyderpey vapurlarla İstanbul'a gönderilmiştir, bunların isimleri ve haklarında daha fazla malumat

* Osmanlı Rus Savaşı sırasında Rusların Edirne'ye girmesini fırsat bilen Yunanlılar Epir ve Teselya'da ayaklanmalar çıkarmış, savaştan sonra toplanan Berlin Kongresinde de Epir, Teselya ve Girit'in kendilerine verilmesini istemişlerdir. Bahsedilen talepler bunlar olsa gerektir.

¹⁷ BOA., YA.HUS., nr: 161/54 (29 C. 1296/ 20 Haziran 1879), 162/83 (7 Za. 1296/ 23 Ekim 1879), 162/96 (14 Za. 1296/ 30 Ekim 1879), 163/107 (6 Ra. 1297/ 17 Şubat 1880).

muhbir İstanbul'a geldiği takdirde yetkililere verilebilecektir. Elbette muhbirin İstanbul'a gelebilmesi için yol ve diğer masraflarının Hükümetçe karşılanması gerekmektedir. Sadece İstanbul'a gelebilmek için değil, parası olmayan işsiz güçsüz bazı şahısların Amerika'dan çeşitli Avrupa ülkelerine gitmek için de aynı yolu kullandıkları görülmektedir. Bunlar para mükâfatı karşılığında bazı önemli haberler vereceklerini söyleyip, kendilerinin ve ailelerinin istedikleri Avrupa devletine gönderilmeleri talebiyle konsolosluklara müracaat etmişlerdir. Ancak bu gibi durumlarda konsoloslar ya da şehbenderler muhbirin ifadelerinden az çok niyetini anlayıp gerekli ön tahkikatı kendileri yapmak suretiyle iş uzamadan hileyi ortaya çıkarmayı başarmışlardır.¹⁸ Hatta iş bazen öyle bir noktaya gelmiştir ki, para karşılığında kendi kendisini ihbar eden muhbirler ortaya çıkmıştır.¹⁹

İhbarlar için sefarethaneler aracı edildiği gibi bazen de bir devlet adamı ya da memuru aracı edilmek suretiyle "görev" ifa edilebilmiştir. Böylece önemsiz bir kişinin, önemsenmeyecek ihbarı o devlet adamı ya da memurunun imzasını taşıyan önemli bir jurnale dönüştürülmüştür. Nitekim saraya takdim edilen jurnallerin tümünün okunması imkansız olduğundan ancak üzerinde önemli imzalar bulunan jurnallere öncelik verilmiştir. Örneğin, aslında kendi bilgisi olmayıp Çerkes İbrahim Bey'den aldığı malumatı aktaran şehremaneti meclis azalarından Ahmed Hulusi Bey'in imzasını taşıyan böyle bir jurnal hemen dikkat çekmeyi başarmıştır. Ahmed Hulusi Bey'in verdiği jurnaldeki iddiaya göre, eski Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın damadı olan Mahmud Bey padişaha suikast düzenlemek amacıyla gizli bir cemiyet oluşturmuştur. Mahmud Bey'in asıl hedefi suikastle birlikte kendi başkanlığında bir Çerkes hükümeti tesis etmektir. Suikastte bulunmak üzere görevlendirilen Hüseyin adındaki şahıs görevi kabul etmediği için öldürülmüş ve yerine Eskişehir'den Ahmed adlı bir kişi getirilmiştir.

¹⁸ Newyork şehbenderliğine giden bir muhbir Boston'da 30 kişiden mürekkep bir çete bulunduğu, çetenin dört reisinin ve diğerlerinin İstanbul'a gitmek üzere harekete geçtiklerini haber vermiştir. Çetecilerin isimleri sorulduğunda, bunların İstanbul'a farklı isimlerle giriş yapabileceklerinden kendisi İstanbul'a geldiği takdirde bunları gösterip yakalatabileceğini ifade etmiştir. Ancak ifadelerindeki tezatlıktan ve şehbenderliğe her çağırılışında geliş gidiş parasını talep etmesinden dolayı muhbire ve söylediklerine pek itimad edilememiş, bununla beraber Ermenilerin bu tür teşebbüslerde bulunabileceği ihtimalinden dolayı tedbir de elden bırakılmamıştır. Olayla ilgili Newyork polis idaresinden ve zaptiye nezaretinden de gerekli tahkikat yaptırılmıştır.; BOA., Y PRK.EŞA., nr:25/58 (02 C. 1314/ 8 Kasım 1896).

¹⁹ Paris ve Londra sefaretlerine muhtelif zamanlarda gelen bir şahıs İstanbul'a suikast için iki şahıs gideceğini beyanla birtakım paralar almış, ancak yapılan soruşturma sonucunda asıl anarşistin kendisi olduğu anlaşılmıştır.; BOA., Y EE., nr: 136/118 (16 Z. 1316/ 27 Nisan 1899).

Son derece mühim görünen ve aslında Çerkes İbrahim Bey'e ait olan bu iddialarla ilgili derhal bir soruşturma başlatılmıştır. Öncelikli olarak suikasti yapacağı iddia edilen Eskişehirli Ahmed ile ilgili yapılan araştırmada şahsın cinnet halinde olduğu, kısa bir süre önce İstanbul'a gelip sonra köyüne geri döndüğü ve suikastın boş sözlerden ibaret olduğu anlaşılmış ve gerçek kısa zamanda gün yüzüne çıkarılmıştır. Buna göre, İbrahim Bey Mahmud Bey'in karısı olan Fatma Hanım'ın Mısır'da vekilliğini yapmış ve bu sırada pek çok yolsuzluk yaptığı anlaşılınca Fatma Hanım tarafından kendisine dava açılmıştır. İşte İbrahim Bey bu suikast yalanıyla birlikte Mahmud Bey'i ve karısını lekelemeyi ve böylece davadan yakasını kurtarmayı amaçlamıştır. Ahmed Hulusi Bey'e gelince, o da daha önce padişaha sunmuş olduğu bazı jurnallerden dolayı iki defa 50'şer ve bir defa 30 lira aldığından, bu işten de bir ihsan kapmak niyetiyle İbrahim Bey'in ihbarına kapılmış ve işi alevlendirmiştir.²⁰ Ancak hem İbrahim Bey'e, hem de Ahmed Hulusi Bey'e aynı anda farklı menfaatler temin edecek olan jurnal yüzlercesi gibi amacına ulaşamamıştır.

Çeşitli suçlardan dolayı cezaya çarptırılmış kişiler için suikast jurnalleri bir kurtuluş umudu olmuştur. Padişah aleyhine çeşitli şahısların suikast yapacağına dair verdikleri bir jurnal karşılığında hapis cezasından kurtulmayı amaçlayan mahkumlar bunun için her türlü iftirayı atmaktan da çekinmemişlerdir. Ancak zaten suçlu buldukları için daha en başta şüpheyle yaklaşılan bu tür jurnallerin asılsızlığı yapılan ilk sorguda anlaşılmıştır.²¹

Bazı jurnaller tamamen hayal ürünü iken, bazılarında gerçek olaylardan hareketle bir hikaye yazılmıştır. Tamamen hayal ürünü olanlar muhbirin ifadelerindeki çelişkiler nedeniyle çok kısa sürede anlaşılmasına rağmen, gerçek olaylar üzerine oturtulmuş olanların ortaya çıkarılması epey zaman alabilmiştir. Örneğin menfaat amacı taşıyan bir jurnalcinin, ne amaçla olursa olsun bir evde toplantılar yapıldığını görmesi, suikast için gizli bir komite ya da cemiyet kurulduğu yolunda vereceği jurnaline zemin oluşturabilmiştir. Buradaki kişilerin gidip geldikleri yerleri takip etmek, ne kadar sürede bir toplandıklarını gözlemlemek ve eşgallerini belirlemek suretiyle ihbarın detaylarını da oluşturan jurnalci, böylece çok karlı olan "suikast" ihbarının olay örgüsünü kolaylıkla oluşturabilmektedir. Böyle bir ihbarın alınmasıyla yapılacak ilk araştırma

²⁰ BOA., YPRK. AZJ., nr:17/6 (06 Za. 1307/ 24 Haziran 1890) , YPRK.UM., nr:16/19 (11 B. 1307/ 3 Mart 1890).

²¹ BOA., Y MTV., nr:278/149 (25 B. 1323/ 25 Eylül 1905).

sonucunda bilgilerin doğruluğunun saptanması ihbarı tamamen sonuca ulaştırmasa bile jurnalcinin amacına ulaşmasını sağlamıştır.²²

Jurnaller her zaman sadece para ya da mevki elde etmek amacına değil, ihtilaf halinde olan kişilerin birbirini lekelemek amacına da hizmet etmiştir. 1891 yılında Haçador ile Madam Yoka Miliç arasında bir maden imtiyazı yüzünden çıkan anlaşmazlık gibi olaylar bu türden onlarca ihbarın nedenini oluşturmuştur. Haçador ile Madam Yoka önceleri simli kurşun madeni imtiyazına ortak olmuşlar, ancak bir süre sonra aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle maden imtiyazının kime verileceği konusu davalık olmuştur. İşte bu davanın sürdüğü sırada Madam Yoka Haçador'la ilgili bir ihbarda bulunarak, üç sene evvel Haçador'un başına sacdan bir şapka ve etrafına fişek koyup bir Cuma selamlığı mahalline giderek padişahın geldiği sırada ateşlemek niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Madam Yako bunun yanında bir de dört yıl kadar önce Beyoğlu'nda kapıları kilitli bir mağazada çeşitli silah ve bombaların bulunduğunu padişahın adamlarından Kadri Bey'e bildirdiğini ancak bu işle ilgili gereken soruşturmanın yapılmadığını haber vermiştir. Anlattığına göre, bu iş için Ahmed Efendi görevlendirilmiş, mağazayı basıp içeriye girip çıkan kişileri tutuklamak üzere mağaza karşısında kendisine bir de oda tutulup yanına yardımcılar verildiği halde Ahmed Efendi görevini suistimal etmiş ve hiçbir sonuca varılmadan işin üzeri kapatılmıştır. Yine ifadesine göre, Ermenilerden ve çeşitli milletten kişilerden oluşan bu fesat cemiyeti iki üç sene evvel dağılmıştır. Tüfeng-endâz* Ahmed Paşa'nın adamı Kürd İbrahim'in de üyesi olduğu bu cemiyetin amacı Ermeni fesedesine hizmet olmayıp, şantajla para kazanmaktır. Şöyle ki, cemiyet üyeleri padişaha muhalif olan kişilerin evlerine dinamit ve sahte evrak koymuşlar, daha sonra da bunları meydana çıkarıp istedikleri parayı vermedikleri takdirde durumu Hükümete ihbar edecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Kürd İbrahim'in sürgün edilmesiyle cemiyet

²² Şerif Çavuş adında biri, Filibe'de yaşadığı evin yakınlarında bazı Makedonyalıların kaldığını ve bunların "*padişah hayatta olduğu sürece Makedonya işlerinde başarılı olmamız imkansız*" şeklinde konuşup, padişahın hırka-i şerif ziyaretinde bir suikast planladıklarını mektupla bildirmiştir. Bu kişileri takip eden ve eşgallerini veren Şerif Çavuş'un ifadelerine göre bazı Bulgarlar Edirne ve İstanbul'da tutuklanmıştır. Ancak mektubun tarihi ile zarftaki postane mührü üzerinde görülen teslim tarihi arasındaki uyumsuzluktan hareketle tekrar yapılan sorgulamada ihbarın asılsızlığı anlaşılmıştır. Şerif Çavuş bu mektubu akrabaları ve aynı zamanda sevkیات-ı askeriye memurlarından olan Hakkı ve Yakup Efendilerin baskısıyla yazdığını itiraf etmiştir. Hakkı ve Yusuf Efendiler Şerif Çavuş'a bu işin çok karlı olduğunu, bu suretle hepsinin perişanlıktan kurtulacağını söylemişlerdir.; BOA., AMTZ., nr:106/32 (08 Ş. 1321/ 30 Ekim 1903).

* İyi tüfek kullanan.

dağılmasına rağmen Ahmed Paşa adamını geri getirmek için elinden geleni yapmıştır.

Madam Yako'nun her iki ihbarı için de gereken kişiler sorgulanmış ve gerçek ortaya çıkarılmıştır. Öncelikle Haçador'un üç sene kadar önce, şapkasının etrafına fişek koyacağını ve padişahın Cuma selamlığına gelişi esnasında ateşleyeceğini birkaç kez söylediği ispat edilmekle birlikte bunu sırf padişahın dikkatini çekip maden işini kapmak amacıyla laf olsun diye söylediği anlaşılmıştır. O güne kadar hiçbir eyleme geçmemesi bunun en açık göstergesi olarak kabul edilmiştir. Yako'nun komiteyle ilgili iddiaları da incelenmesine rağmen şimdiye kadar tehdit edilerek parası alınmış bir kişinin dahi bulunmaması nedeniyle böyle bir komitenin bulunmasına da ihtimal verilememiştir. Sonuç olarak, Madam Yako Haçador ile ilgili suçlamayı aralarındaki ihtilaftan dolayı kendisine zarar vermek amacıyla, komiteyle ilgili iddialarını ise Haçador'a maden imtiyazının verilmesinde aracılık etmiş olan Ahmed Paşa'yı karalamak niyetiyle ortaya attığı kanaatine varılmıştır.²³

Kastamonu'ya sürülen Arnavudların Dersaadet fesli zühaf taburundan kişilerle irtibat içinde oldukları ve Arnavudlar affolunmazsa bunların padişaha bayram veya Cuma selamlığında bir suikast düzenleyeceklerini içeren bir jurnalle ilgili yapılan soruşturmada da benzer bir sonuçla karşılaşılmıştır. Bu kez ihbarı verenlerin amaçları tam olarak belirlenememiş, hatta *"bu yalan ve uydurma silsilesinin takdime bile değmez sözlerden ibaret olduğuna kanaat getirilmişse de, yine de arz edilmesi"* gerekli görülmüştür.²⁴

Padişaha sunulan jurnaller bir süre sonra tamamen sıradan bir hal almış, birinden intikam almak isteyen, hoşlanmadığı bir durumu bertaraf etmek isteyen, verilen cezadan kurtulmak isteyen, geçim sıkıntısında kurtulmak isteyen veya hiçbir amacı olmadan sırf macera yaşamayı isteyen herkes jurnal yazar hale gelmiştir. Hatta akli dengesi bozuk kişiler için bu iş bir oyun olmuştur. Daha başlangıçta önemsenmemesi gerektiği anlaşılan jurnaller bile ihtiyaten soruşturmaya alınmış, çoğunluğu uydurma sözlerden oluşan ihbarların değerlendirilmesi gereksiz bir emek ve zaman kaybına yol açmıştır. Ancak bu iş en aşağıdan en yukarıya kadar Osmanlı askeri ve bürokrasi takımının öncelikli görevi olduğundan hiçbir ihtimal göz ardı edilmemiş, hiçbir şeyin dikkatlerden kaçmasına izin verilmemiştir. Journallerin altına atılan imzanın sahibi mutlaka

²³ BOA., Y PRK.ZB., nr:9/33 (24 Ra. 1309/ 28 Ekim 1891).

²⁴ BOA., Y PRK.ASK., nr:213/42 (8 Z. 1321/ 24 Şubat 1905).

aranıp bulunmuş, hele ki ihbar önemliyse, aynı isimden olan onlarca kişiyle ilgili tek tek araştırma yapılmak suretiyle gerçek ortaya çıkarılmıştır.²⁵

III- Dahili Muhalifler Tarafından Sultan II. Abdülhamid’i Tahttan İndirmeye Yönelik Tasarlanan Planlar

II. Abdülhamid’in saltanatından memnun olmayanlar için sabık sultan V. Murad daima bir alternatif oluşturmuştur. II. Abdülhamid’den kurtulmak isteyenler V. Murad’ın iyileştiğini kabul ederek onu tekrar tahta çıkarmak istemişler, bunun için de çeşitli gizli komiteler kurmak suretiyle eyleme geçmişlerdir.

II. Abdülhamid’in tahta çıkışından yaklaşık iki buçuk ay sonra etrafta V. Murad’ın iyileştiği yolunda dedikodular çıkmış, bunlardan rahatsız olan padişah kardeşini muayene ettirmek suretiyle hastalığının devam ettiğine dair doktorlara ortak bir rapor hazırlatmıştır. Bu sıralarda V. Murad’ın tekrar hükümdar olması için propaganda yapan bazı şahısları da tutuklatmış ve böylece tüm tehlikeleri bertaraf ederek tahtını sağlama aldığı düşünmüştür. Ancak kısa bir süre sonra Sultan Murad ile oğlu Selahaddin Efendi’yi kaçırarak Avrupa’ya götürmeye yönelik bir girişimin gerçekleşmesi padişahın endişelerinin hiçbir zaman sona ermeyeceğini göstermiştir. Mithat Paşa’nın ifadelerine göre, dört kişiden oluşan eylemciler kadın kılığında Çırağan sarayına girip Sultan Murad’ı sarayın önünde bulunan Rus vapuruna bindirip Odesa’ya kaçıracaklar ve Sultan Murad oradan saltanat hakkını iddia edecektir. Ancak kapıda duran nöbetçiler bu kadınlardan birinin peçesinin altında uzun bir sakal görüp durumdan şüphelenmiş ve bunlar tutuklanmak suretiyle girişim sonuçsuz kalmıştır. Bir rivayete göre Damad Mahmud Paşa bu işten haberdar olup padişahı uarmış ancak araştırma yapıldığı halde bir ipucu bulunamamış, bu işi ortaya çıkarmakla görevlendirilen Mahmud Paşa her türlü güvenlik tedbirini aldırmıştır. Diğer bir rivayete göre ise işin tertipçisi bizzat Damad Mahmud Paşa’dır ve olayı ortaya çıkararak padişahın kendisine minnet duymasını sağlamıştır.²⁶

Bu girişim, zamanında alınan tedbirler sayesinde bertaraf edilmiştir ancak II. Abdülhamid saltanatı boyunca bu türden pek çok teşebbüse maruz kalmıştır. Bunların bir kısmını önceden haber almak suretiyle def ederken, büyük bir kısmından da şans eseri olarak kurtulmayı başarmıştır. 1878 yılında Ali Suavi’nin Çırağan sarayına düzenlediği baskının ölümüyle sonuçsuz kalması da bunlardan biridir. Ali Suavi V. Murad’ı saraydan kaçırmak suretiyle yeniden

²⁵ BOA., Y MTV., nr:266/5 (01 Ş. 1322/ 11 Ekim 1904).

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Beşinci Murad ile Oğlu Selahaddin Efendiyi Kaçırmak İçin Kadın Kiyafetinde Çırağana Girmek İsteyen Şahıslar”, *Belleten*, C.8, S. 32, TTK Yayınları, s. 589-597.

hükümdar ilan etmeyi planlamış ancak Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın başına vurduğu darbe sonucunda öldürülmüştür.²⁷

II. Abdülhamid'i tahttan indirmeye yönelik faaliyetlerin içinde en yaygın olarak bilinen Ali Suavi'nin Çırağan sarayı baskınıdır. Ancak eyleme geçirilemediğinden olsa gerek, pek bilinmese de Ali Suavi'nin baskınından kısa bir süre önce gerçekleştirilmesi düşünülen bir plan daha vardır. Buna göre bazı devlet erkânının da dahil olduğu bir komite tarafından, Davud Paşa Kışlasını ziyaret edeceği sırada padişaha suikaste bulunulacaktır. Ancak Çırağan vakasının gerçekleşmesi üzerine plan uygulanmamıştır. Çırağan vakasından yaklaşık bir yıl kadar sonra Niş'li Mahmud adında biri tarafından verilen bu ihbara göre, Sadık Paşa, Akif Paşa ile iki müşir, Refik Paşa, İzzet Paşa ve Mithat Paşa da bu işin içindedir. Hatta Niş'li Mahmud bunu Mithat Paşa'nın hareminden öğrenmiş, sadrazam Saffet Paşa'ya giderek ihbarda bulunmuş ancak sadrazam ehemmiyet vermediğinden bir süre sonra arzuhalini bizzat padişaha takdim etmiştir. Niş'li Mahmud'un ifadelerine göre, Çırağan vakası zuhur ettikten hemen sonra vükelanın bunu haber alması, Ali Suavi gibi kötü ahlaklı Avrupaca bile bilinen bir şahsın hareketlerinin göz ardı edilerek 80-100 kadar kişiyi toplayıp tertibine meydan bırakılması ve en önemlisi de olaydan bir gün önce Basiret gazetesinde yazdığı yazının dikkat çekmemesi, Ali Suavi olayında bahsi geçen vükelanın da parmağı olduğunun en büyük kanıtıdır. Yani Davutpaşa Kışlasında suikast planlayanlar ile Ali Suavi olayı arasında bir bağlantının olduğu kesindir.²⁸

Niş'li Mahmud'un padişaha takdim ettiği arzuhal hemen divan-ı harbe havale edilmiş ve büyük bir itina ve önemle soruşturma başlatılmıştır. Divan-ı harbin müzakeresi sonucu, gerçeğin ortaya çıkarılması için bahsi geçen paşalarla bazı kadınların tutuklanıp sorgulanmasına karar verilmiş, ancak bunların hiçbirisi İstanbul'da bulunmadığından tutuklama ve sorgulama söz konusu olamamıştır. Arzuhaldeki ifadelerden bahsi geçen paşaların Ali Suavi Cemiyeti'ne dahil oldukları anlaşılacakla beraber bunların cemiyete dahil oldukları kesinleştiği takdirde gerekli kanuni işlemin yapılması kararlaştırılmıştır.²⁹

II. Abdülhamid'i tahttan indirmek isteyenler için tek alternatif V. Murad değildir. Nitekim V. Murad'ın hastalığının kesinleşmesiyle birlikte başka isimler de gündeme gelmiştir. Bunların arasında adı en çok geçenler de Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi ve Mehmed Reşad Efendi olmuştur. 1879 yılı başlarında

²⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, TTK Yayınları XIII. Dizi, Ankara, s. 499

²⁸ BOA., YEE., nr:36/23 (16 S. 1296/ 9 Şubat 1879).

²⁹ BOA., YEE., nr:36/23 (16 S. 1296/ 9 Şubat 1879).

saraya ulaşan bir ihbardan, Yusuf İzzeddin Efendi'yi tahta geçirmek bahanesiyle yandaş toplamak üzere, aralarında bazı devlet adamlarının da bulunduğu bir komitenin daha oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Komitenin içine sızan muhbirin verdiği ifadelerle göre komiteyi oluşturanlar arasında eski sadrazam Edhem Paşa, eski sadaret müsteşarı Rauf Bey, dahiliye nazırı Said Efendi, Üsküdar mutasarrıfı Hurşid Bey, eski şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi, vüzeradan Hurşid Paşa ve Haydar Bey, Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi gibi önemli kişiler olup, bunların toplandıkları yerlerden biri de Damad Mahmud Paşa'nın konağıdır. Aslen komitenin başkanlığını da Büyük Damad Mahmud Paşa yapmaktadır. Muhbir kendisi görmemiş olmasına rağmen, askeri müşir Nusret Paşa ve Alyanak Mustafa Paşazade Mehmed Efendi'nin de komite içinde yer aldığı duymuş olduğunu ifade etmiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre komite ulema, asker ve bürokrasinin ortak eseridir. Bunlar ilk önceleri amaçlarının Yusuf İzzeddin Efendi'yi tahta çıkarmak olduğunu söylemişlerse de, sonradan anlaşıldığına göre bunu sadece ortalığı ikna etmek için uydurmuşlardır. Asıl amaçları padişah II. Abdülhamid'e kurban bayramı alayı sırasında suikaste bulunmak ve Reşad Efendi'ye biat etmektir. Suikast için bir Hıristiyan görevlendirilmiş, hatta mukavemet ettikleri takdirde Gazi Osman ve Said Paşaların da öldürülmesi göze alınmıştır.³⁰ Ancak üzerinde epey çalışılmış görünen plan eyleme geçirilememiştir. Komitenin eyleme geçememe sebebi ihbar sonucu gerekli tedbirlerin alınmış olması mıdır, gerçekten böyle bir komite var mıdır ve komitenin varlığı ispatlanmışsa nasıl bir işlem uygulanmıştır, bunlarla ilgili belgelerde herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak ihbarı yapan kişinin uzun süre nahiye müdürlüğü ve kaymakam vekilliği gibi önemli memuriyetlerde bulunduğu ve ifadelerinde herhangi bir çelişkiye rastlanmaması ihbarın doğruluğu ihtimalini arttırmaktadır.

II. Abdülhamid'in canına kast etmek için onlarca plan yapılmasına rağmen bunlardan çok azı eyleme geçirilebilmiştir. İşte bu nadir girişimlerden birisi de 1879 yılında, V. Murat'ın kilercilik hizmetinde bulunmuş olan Sokrat'ın teşvikiyle Konstantin Karayanablu adlı bir Rum tarafından gerçekleştirilmiştir. Konstantin, Ramazan bayramının birinci günü bayram selamı töreni sırasında Yıldız sarayının saltanat kapısından içeri girmek istemiş, oradaki bostancı neferi tarafından engel olunması üzerine kamasını çekip bostancıyı, bostancı zabıtini, kapı bekçisini ve etrafını saran iki neferi yaralamış ve sonra yakalanarak tutuklanmıştır. İfadesinde kendisini Sokrat'ın teşvik ettiğini söylemiş ve teşebbüse dahil olan kişilerin isimlerini vermiştir. Buradan yola çıkılarak Sokrat, Küçük Kosti, dökmece Büyük Kosti, bahçıvan

³⁰ BOA., YEE., nr: 41/19 (15 M. 1296/ 9 Ocak 1879).

Nikolaki, vaktiyle V. Murat'a hizmet etmiş olan Büyükdereli Nikola Haccar ve Fotaki adlı Rum, Katolik ve Osmanlı tebaasından altı kişi sorgulanmıştır. Böylece failer kısa sürede ortaya çıkarılarak olay aydınlatılmıştır. Azmettirici olan Sokrat, padişaha yönelik bu girişimin V. Murat'ı tekrar tahta geçirmek amacıyla yapıldığını itiraf etmiştir. Bu işin önemine ve büyüklüğüne binaen bir komitenin işi olduğu, komitenin reisi Konstantin olup adı geçen altı şahsın dışında eski hükümdarın hizmetinde bulunmuş bazı asker ve memurların da komiteye dahil oldukları Sokrat'ın ifadelerinden anlaşılmıştır. Adı geçen kişilerin isimleri V. Murat'ın baş mabeyncilerinden Seyid Bey, Şevket Bey, Seyid Bey'in oğlu İlhami Bey, Rıza Paşazade İbrahim Paşa, tüfekçibaşı Akif Bey, Ali Bey, Murad oğlu Mıgırdiç, Vasilaki Bey, Mavroyani Efendi, Küçük Damad Hüsnü Paşa, müteveffa Kamil Bey, musahiblerden Reşid Ağa, Hacı Vesim Paşa, feriklikten emekli Bülbül Ahmed Paşa, tabib miralaylarından Hüseyin Paşa olup ancak bu girişimden onların haberi olmamıştır. Sokrat'tan sonra diğerlerinin de sorgulanması ve yapılan detaylı tahkikat sonucunda bahsi geçen altı kişinin suçları sabit görülmüş, suikast planında parmağı olanlar suçlarının büyüklük derecesine göre cezalandırılmıştır. Cezaların şiddetine karar verilirken, suikastin sadece bir plan olarak kalmayıp eyleme de geçirilmiş olduğu, gerçekleşmesi halinde memlekete ne büyük ve önemli bir tesiri olacağı, en önemlisi de böyle bir olayın örnek teşkil etmemesi, olayın ibret olması dikkate alınmıştır. Buna göre, Konstantin Karayanablu suikastin icracısı, Sokrat da teşvikçi ve cemiyetin üyesi bulunması gerekçesiyle ikisinin de idamlarına karar verilmiştir. Suikastte kullanılan kama kendi evinde verildiği ve tasavvurdan haberi olduğu için Bahçivan Nikolaki ve Küçük Kostî on beşer sene adada kalebendlige, dökmeçi Büyük Kostî ve Fotaki de olayla ilgili malumatı olduğundan beşer sene müddetle Akka'da kalebendlige mahkum olmuşlardır. V. Murat'ın kurenasından iken Kastamonu'ya gönderilmiş olan Seyid ve Şevket Beyler ile Seyid Bey'in oğlu İlhami Bey'in de adları komite içinde geçtiği ve Haccar ile haberleştikleri anlaşıldığından, bunlar hakkında da memuriyetlerinden azledilmeleri ve hareketlerinin takip edilmesi kararlaştırılmıştır.³¹

Adliye nazırı iken Kleanti Skalieri-Aziz Bey komitesi ile alakası olduğu şüphesiyle azledilen ve gözden düştükten sonra amansız bir Abdülhamid düşmanı olan Damad Mahmud Celaleddin Paşa da suikast failerinden biri olmuştur. 1902 yılında ortaya çıkarıldığı belirtilen plana göre, yurt dışına gittikten sonra şiddetli muhalefete devam eden Damad Mahmud Paşa, Hoca Kadri Efendi ve Siyret birleşerek padişaha suikast için Yıldız Sarayı civarına

³¹ BOA., YEE., nr: 6/106 (05 Za 1296/ 21 Ekim 1879).

dinamit koymayı kararlaştırmışlar, Siyret dinamit getirmek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir.* Bu üçünün padişaha karşı girişecekleri taarruz resmi evraklarla da ispatlanmış olup sadece bununla kalmamışlardır. Mahmud Paşa imzasıyla “*Enternasyonal*” adlı gazetede padişah aleyhinde yakışsız, çirkin şeyler neşredilmiş, yine Mahmud Paşa imzasıyla “*Ermenilere Açık Mektup*” başlığıyla neşredilen ilannamede Ermeniler fesada teşvik edilmiştir. Cinayet suçları sabit görülen Damad Mahmud Paşa, Hoca Kadri Efendi ve Siyret idama mahkum edilmişlerdir.³² Böyle bir plan gerçekten var mıdır yoksa tüm çabalara rağmen yurt dışından dönmeyi bir türlü kabul etmeyen Damad Mahmud Paşa aleyhinde bir iftira mıdır, kesin olarak bir şey söylemek zordur. Nitekim suikast iddialarıyla Mahmud Paşa, Hoca Kadri ve Siyret'in birlikte padişah aleyhinde yazılar neşrettirmelerinin aynı zamana denk gelmesi şüphe uyandırmaktadır.

Mahmud Paşa gibi önceleri II. Abdülhamid'in hizmetinde olup sonradan sıkı bir muhalif haline gelenlerden birisi de Ahmed Celaleddin Paşa'dır. Ahmed Celaleddin Paşa uzun zaman padişahın baş hafiyesi olarak, Avrupa'da bulunan Jön Türklerin faaliyetleri hakkında raporlar vermiş, padişah adına Jön Türklerle memlekete geri dönme pazarlığını yapmıştır. Ancak padişah Jön Türkler geri döndüğünde kendilerine hiçbir şekilde kötü muamele edilmeyeceği yolunda verdiği sözü unutup çoğunu hapse attırınca, Paşa böyle bir şeye arabuluculuk ettiği için büyük bir üzüntü ve pişmanlık duymuştur. Bunun üzerine padişaha düşman kesilmiş, önce Korfu'ya, sonra da Mısır'a giderek muhalefete başlamıştır. Hatta sadece fikri muhalefete kalmamış, II. Abdülhamid'i fiili olarak ortadan kaldırma tasarıları da yapmıştır. Jön Türkler arasında istediği mevkiye ulaşamayıp kendi mücadelesini vermeyi kararlaştıran Ahmed Paşa İstanbul'da bir karışıklık çıkarmak ve suikast icra etmek için Ethem Ruhi ve Arif Bey'i göndermişse de, bu gizli teşebbüsten daha önce haber alındığı için girişim sonuçsuz kalmıştır. Paris sefiri Münir Paşa'nın verdiği malumat üzerine gerekli tedbirler alınmış, fedailer İstanbul'a gelmez yakalanmışlardır.³³

Avrupa'da Jön Türkler tarafından II. Abdülhamid'e karşı yürütülen muhalefet devam ederken, yurt içinde de inkılap düşünceleri yeşermeye başlamış, Abdülhamid istibdatına karşı bazı inkılapçı gruplar ve cemiyetler oluşmuştur. Bunlardan birisi de Kuleli Askeri Lisesi'nde kurulmuş olan

* Burada bahsi geçen Hoca Kadri Efendi, Mahmud Paşa'nın Mısır'da bulunduğu sırada Kanun-i Esasi adlı gazeteyi çıkaran kişidir, ki Mahmud Paşa kendisine çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Siyret ise Folkestone'da çıkarılan Osmanlı gazetesinin başyazarı Şair Hüseyin Siyret'tir.

³² BOA., Y PRK.AZN., nr: 22/56 (22 Za. 1319/ 2 Mart 1902)

³³ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s.191;

“İhtilalci Askerler Cemiyeti” dir.* Ahmed Bedevi Kuran, Darendeli İsmet, Nişancı Mazhar ve Bosnalı Veli bu cemiyetin kurucularıdır. Hürriyet fikirlerini yaymak amaçlı kurulan cemiyet, gün geçtikçe üye sayısını arttırarak Abdülhamid aleyhinde eleştirilerde bulunmaya ve Kanuni Esasi’nin ilanına zemin hazırlamaya başlamıştır. Bunlar ilk etapta Avrupa’daki Jön Türklerden haberdar olmaksızın çalışmışlardır. Cemiyetin günden güne büyümesi kurucuları daha somut faaliyetlerde bulunmaya itmiş, böylece padişaha suikaste bulunmaya karar vermişlerdir. Bunun için Erzincanlı Şevki adında biri görevlendirilmiş, padişahın mizacına uygun bir rüya hikayesi hazırlanarak Şevki imzasıyla padişaha bir maruzat telgrafı çekilmiştir. Amaç Şevki’nin bu şekilde bir görev kaparak padişaha yaklaştırılmasıdır. Şevki’ye yaverlik verilmek suretiyle teşebbüs başarıya ulaşmakla birlikte Şevki daha sonra suikast fikrinden vazgeçmiş ve cemiyetle fikri münasebetini kesmiştir.³⁴

IV- Yurt Dışındaki Komiteler Tarafından Yapılacağı İddia Edilen Suikast Planları

II. Abdülhamid istibdat yönetimiyle memleket dahilinde kendisine pek çok düşman yaratırken, aynı zamanda uyguladığı dış politika esaslarıyla harici düşmanlar da kazanmıştır. Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı Devleti’ni parçalama siyasetine göz yummayan Abdülhamid bunların herbirine karşı farklı politikalar uygulayarak tehlikeyi bertaraf etmeye çalışmıştır. İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Rusya gibi ülkelerle bazen mücadele içine girerek, bazen de bunların aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak güçlü bir mücadele örneği vermiştir. Almanya’yı bunlara karşı bir koz olarak kullanmış, sırtını bu devlete yaslayarak dostluk ilişkilerini daima canlı tutmuştur. Yine Balkanlarda Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi topraklarını genişletme emelleri taşıyan devletlere ve burada bağımsızlık arzulayan milletlere karşı uyguladığı “birbirine düşürme” politikası ile bunların işbirliği yapmalarını önemli ölçüde önlemiştir. Ortadoğu’ya yerleşmek isteyen İngiltere, Fransa, Balkanlardan elini çekmek istemeyen Rusya, Makedonya başta olmak üzere Balkanlarda büyük toprak sahibi olmak isteyen Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve diğer Avrupa ülkeleri böylece Abdülhamid’e düşman kesilmişlerdir.³⁵ Bunun için de özellikle padişah Abdülhamid’e karşı oluşan komitelere maddi manevi büyük destek vermişlerdir.

* Ahmed Bedevi Kuran cemiyetin kuruluşu için 1318 (1900/1901) tarihini vermiştir.

³⁴ Kuran, *a.g.e.*, s. 221, 222

³⁵ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 27, 35.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarından itibaren bu düşmanlığın zahire çıktığı görülmektedir. Nitekim 1880 yılı Temmuz ayında yine bir Cuma günü selamlık resmi sırasında son anda engellenen ve ilk etapta Rum, Bulgar işbirliğinin eseri gibi görünen girişim, padişahın ileride karşılaşacağı bu türden teşebbüsler için ufak bir uyarı teşkil etmiştir. Olay şu şekilde gelişmiştir: Kefalonyalı, 26 yaşındaki Yunan tebaasından Yorgi, askeri hattan içeri geçmeye çalışmış, ancak orada bulunanların kendisinin silahlı olduğunu fark ederek haber vermesiyle kolunun altındaki kamayla birlikte yakalanarak tutuklanmıştır. Bundan sonra da cinayet suçuyla sorgulaması başlamıştır. Her ne kadar Yorgi kamayı kendisini korumak için yıllardır taşıdığını iddia etmişse de yakınları kamayı iki gün kadar önce almış olduğunu itiraf etmişlerdir. Selamlık resmindeki telaşlı hali, kendisi kasap olduğu halde sebepsiz yere Bulgaristan'a gidip gelmesi ve İstanbul'da boş olarak gezmesi Yorgi'nin suçunu sabit kılan deliller olmuştur. Hatta bu işte yalnız olmadığı, bir gizli ittifakın üyesi olduğu kanaatine varılmıştır. Yargılama sonucunda Yorgi suikaste teşebbüs etmiş olması nedeniyle idam cezasına çarptırılması gerekirken, suikastin henüz fiilen icra derecesine gelmemesi nedeniyle nefy-i ebed ile cezalandırılmış, bir daha geri dönmek üzere sürgüne gönderilmiştir.³⁶

Yurt dışında kurulmuş olan komitelerle ilgili ihbarlar çoğunlukla sefarethanelere yapılmıştır. Padişah aleyhinde faaliyette bulunan komitelerin varlığı bilindiği için komitelerle ve planlarıyla ilgili ihbarlar ilk etapta doğru olarak kabul edilmiş, hiçbir haber geçirilmemiştir. Bu türden bir ihbarı aldığı anda sefarethanelerin yürüttükleri işlemler ve aldıkları tedbirlerle ilgili bir örneği burada vermek faydalı olacaktır: Rakozalı Nikola Mirkoviç Viyana sefarethanesine giderek, Zürih'e bir iş bulmak üzere gittiğinde bir otelde tanıştığı Jorj Müller ve Yuvan adlı iki şahsın kendisine İstanbul'a gitmek ve padişaha suikaste bulunmak için para teklif ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine sefir Mirkoviç'ten malumat almak üzere onu sorguya çekmiş, fakat istediği kadar izahat alamamıştır. Bu nedenle daha fazla bilgi elde etmek üzere, Mirkoviç İtalyanca konuştuğu için bu dile vakıf olan sefaret atşemiliteri Mehmed Murad Bey'i Mirkoviç'le birlikte Zürih'e gitmekle görevlendirmiştir. Yine Viyana Hariciye Nezareti birinci şube müdürü ile görüşerek adı verilmiş olan şahısların isimlerini içeren bir defter vermiş ve masrafları sefaretçe temin edilmek üzere, bir hafiye memurunun tayinini rica etmiştir. Tayin olunacak hafiye hem Mehmed Murad Bey'e eşlik edecek, hem de Zürih'deki hafiye memurları ve mahalli zabtîyelerle muhaberata girişecektir. Mirkoviç, Müller ve Yuvan'ı söz verdiği üzere Avusturya'dan geçmeye ikna ettiği takdirde burada

³⁶ BOA., Y PRK AZN., nr: 1/35 (21 Za. 1297/ 25 Ekim 1880).

tutuklanacaklardır. Bu arada Mirkoviç'in hizmetleri de karşılıksız kalmayacak, büyük bir mükâfatla teşekkür edilecektir.³⁷ Mirkoviç'in gerçekten beklenen hizmeti gösterip büyük mükâfatı alıp almadığı ile ilgili belgelerde başka bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak bu kadarından hareketle denilebilir ki, padişaha karşı girişilecek herhangi bir hareketin önlenmesi yurt dışında görevli sefirler için öncelikli bir vazife addedilmiştir. Hatta buna dair ihbarlarla sefirler bizzat kendileri ilgilenmiş, takibi kendileri yapmış, İstanbul'a sadece gidişatla ilgili bilgi vermişlerdir.

Paris sefaretince 1899 yılında Ermeni, Rus, İtalyan, İspanyol, Fransız ve İngiliz anarşistleri ortaklığıyla yapılacak suikastle ilgili çok ciddi bir istihbarat alınmıştır. İhbarda bulunan kişinin bu tertibat içinde yer alan, polisçe tanınmış bir kişi olması, anarşistlerin tüm ahval ve planlarına hakim olması ve anlattıklarıyla ilgili en ufak bir şüpheye yer bırakmaması en üst düzeyde güvenlik tedbirlerinin uygulanmasına neden olmuştur. Meydana gelen Ermeni olaylarından ve devlet-i aliyyeyi değiştirmek girişiminden dolayı bir Rus Ermenisinin, iki Rus anarşistinin ve Londra'daki anarşist grubundan birinin yakalanması nedeniyle padişah II. Abdülhamid'den intikam almak için bir suikast planı yapılmıştır. Cinayetin tasarlanması için Londra ve Paris'teki anarşist güruhu birlikte hareket etmişler, Paris'e gelen Londra komitesi üyeleriyle yapılan toplantıda ayrıntılar karara bağlanmıştır. Muhbir bu toplantıya katılanların isimlerini ve toplantı yerini tüm detaylarıyla vermiştir. Toplantıda alınan karara göre, İstanbul'da dinamit imali ile meşgul olmak ve cinayeti işlemek üzere İtalyalı anarşist Seyan Kabilla görevlendirilmiş ve çekilen kurayla yardımcı olarak da Pozen tayin edilmiştir. Bu iki şahıs İstanbul'daki arkadaşları vasıtasıyla bu caniyane tasavvuru 1899 Nisanının ikinci Cumasına rastlayan selamlık resminde gerçekleştirmeyi planlamışlardır. İstanbul'da bazı sokaklarda karışıklık çıkarmak için gerekli parayı fukaraya yardım adı altında zengin Ermenilerden almışlardır. Gerekli olan 30 bin frangın 18 bini kısa sürede toplanmış, geri kalan için de çalışmalar devam etmiştir. Seyan Kabilla Doktor Rubret adına, Pozen de Marsin adına düzenlenmiş pasaportlarla İstanbul'a geleceklerdir. Eşgalleri muhbir tarafından verilmiş olan Kabilla ve Pozen'in yanlarında büyük bir revolver ve kamalar ile muhabere evrakı bulunacaktır.* İşin polisiye romanlarını aratmayacak ayrıntıları ise bu muhabere evrakındadır. Nitekim evrak şifreyle yazılmıştır ve Emil Zola'nın "*Paris*" adlı romanının en son baskısının bir nüshasıdır. Yani evraktaki

³⁷ BOA., HR. SYS., nr: 218/6 (13 Şubat 1884)

* Kabilla, boyu kısa, endamı münasib, rengi esmer, yüzü çiçek bozuğu ve yanağında büyücek bir leke beni bulunduğu şeklinde tarif edilmiştir. Pozen'in eşgali ise, orta boylu, uçuk buğday tenli ve gözenekli olarak verilmiştir.

rakamlar romanın sayfalarına işaretler ve manaları da bu sayfaların başındaki ilk kelimelerdir. Suikastin İstanbul'daki işbirlikçileri ise kuyumculukla uğraşan Marsilyalı Bertrand, kumarhane işletmecisi Rişo ve lisan hocalığı yapan Kerim adlı şahıslardır.

Muhbir verdiği izahatın önemine binaen sefir tarafından 3 bin frankla mükâfatlandırılmış hatta ihbarının hakiki çıkması karşılığında kendisine padişah tarafından da hediyeler ihsan edileceği söylenmiştir. Bu türden ihbarlara karşı ödül konusunda temkinli yaklaşılırken, iddiaları henüz ispatlanmadan 3 bin frank gibi bir meblağın gözden çıkarılması ihbarın gerçek olma ihtimalinin yüksekliğine işaretler. Muhbirin hal ve hareketleri, istenilen malumatı tereddütsüz vermesi kendisine karşı bir güven telakki etmiş ve anarşistlerin yakalanarak girişimin sonuçsuz bırakılması için kendisinden sonuna kadar yararlanılması uygun görülmüştür. Muhbir sahte bir isimle İstanbul'a gitmeyi ve hafiyelik hizmetinde bulunmayı kabul etmekle birlikte hayati tehlikesi nedeniyle verdiği ve vereceği malumatların gizli tutulmasını istemiştir. Bundan sonra muhbirin İstanbul'a gidişi, yurt dışından gelecek anarşistlerin ve İstanbul'daki yardımcılarının takibi ise polis müdüriyetine bırakılmıştır.³⁸

1900 yılı içinde İtalya'da padişah aleyhine bir komite teşkil etmiş olduğunun İtalyalı bir polis hafiyesi tarafından bildirilmiş olması da ilginç bir ihbar hikayesini oluşturmuştur. Della Grace adındaki bu hafiyeye Barselona baş şehbenderliğine gelerek, Avusturya imparatoriçesine ve Fransa eski hükümet reisi Carnot'ya suikastte bulunan anarşistlerin de içinde bulunduğu bir komitenin yakında padişaha suikast girişiminde bulunacaklarını söylemiştir. Polis hafiyesi Della Grace, Paris'e ziyarette bulunacağı sırada İtalya kralına bir saldırı yapılacağı haberi üzerine gerekli bilgiyi elde etmek üzere görevlendirilmiş ve bu işi tahkikatla meşgul olduğu bir sırada padişah aleyhine teşkil edilen komitenin kararlarına vakıf olmuştur. Della Grace kendisine havale edildiği takdirde komitenin üyelerinin ismini içeren bir cetvel ile programını ve çeşitli evraklarını kolayca temin edebileceğini beyan etmiştir. Suikasti icra edecek dört İtalyan anarşistle bunlara yardım edecek Yunanlıyı İstanbul'da yakalatması karşılığında Hükümetten 15 bin frank, komiteyle ilgili evrakı elde etmek için de 30 bin frank kadar bir ücret talep etmiştir. Hatta kendisine bu yolda bir senet verildiği takdirde evrakı elde etmek için gerekli parayı cebinden harcama sözünü vermiştir. Della Grace bir yandan şahısların isimleri, nerede oldukları, ne zaman İstanbul'a gidecekleri gibi detayları vererek ihbarının sıhhati konusunda güven kazanırken, diğer yandan da attığı her adımda para talep etmesi nedeniyle kafaları karıştırmıştır. Gönderdiği telgrafların ücretinden,

³⁸ BOA., Y PRK.EŞA., nr : 32/48 (02 Z. 1316/ 13 Nisan 1899).

kaldığı otelin masraflarının karşılanmasına kadar para isteğinde bulunan Grace, getireceği evrakların sahte veya asılsız olduğu takdirde kendisine hiçbir ücret ödenmeyeceği garantisini de vermiştir.³⁹ Belgelerden anlaşıldığına göre yaklaşık bir ay kadar Della Grace ile muhabere devam etmiş, ancak suikast için geleceklerini haber verdiği İtalyalı şahıslar İstanbul'a gelmemişlerdir. Grace, bunların İtalya Kralı Umberto'ya düzenlenen suikastten dolayı bir süre Sırbistan'da ortalığın yatışmasını bekleyeceklerini söylemişse de, bundan sonra söylediklerine ne derece itibar edildiğini kestirmek güçtür.⁴⁰

Yurt dışında sırf II. Abdülhamid'i ortadan kaldırmaya yönelik kurulan ittifak cemiyetlerinden başka Ermeni ve Rumlarca kurulmuş kadim cemiyetlerin de bu işe karıştıkları görülmektedir.⁴¹

V- Abdülhamid'e Suikast Yapıldığına Dair Dış Basında Çıkan Haberler

Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve çöküş sürecine girişi ile birlikte Avrupa basını Osmanlı Devleti ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle II. Abdülhamid devrinde izlenen iç ve dış politika nedeniyle Avrupa basınında Osmanlı Devleti ile ilgili pek çok haber yer almaya başlamış, toprak meseleleri, azınlık politikaları gibi konular sıkça yer verilen konular haline gelmiştir. Bu haberler çoğunlukla siyasi ilişkilere göre gelişmiştir. Bu siyasi ilişkiler doğrultusunda gerçek olduğu kadar pek çok uydurma haber de gazete sayfalarında yer almıştır. Özellikle II. Abdülhamid'in siyasi kararlarını beğenmeyen, daha doğru bir ifadeyle menfaatlerine ters düşen devletlerin gazetelerinde Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'ni kötülemek amacıyla hemen her gün asılsız haber ve makaleler yayınlanmıştır. Basınla mücadele konusunda kararlı olan Abdülhamid, memleket dahilindeki gazeteleri sansür yoluyla kontrol altına almayı başarmıştır.⁴² Ancak yurt dışındaki gazeteler için aynı şey söz konusu olmadığından bunları yakından takip ettirmiş, beğenmediği ya da aslı olmayan haberleri sefarethaneleler aracılığıyla tekzip ettirmiştir. Özellikle

³⁹ BOA., Y PRK.BŞK., nr : 62/62 (24 Ra. 1318/ 22 Temmuz 1900).

⁴⁰ BOA., Y MTV., nr : 206/88 (16 Ca. 1318/ 11 Eylül 1900).

⁴¹ Etnik-i Eterya Cemiyeti tarafından görevlendirilmiş olan henüz 15 yaşındaki Apostol padişaha suikaste teşebbüs etmiştir. Çocuk yaştaki Apostol'un mahkeme sonucunda altı yıl hapis cezasına ve on sene zaptiye nezareti altına alınmasına karar verilmiştir; BOA., Y MTV., nr:251/134 (02 B 1321/ 24 Eylül 1903).

⁴² Padişah aleyhine sözlerin, her türlü eleştirinin yasaklandığı gazetelere bazı kelime yasakları da getirilmişti. V. Murad'ı akla getirebilir diye "*Murad, kardeş*" gibi kelimeler yasaktı. "*Hasta*" sözü "*hasta adam*" ı çağrıştırdığı için, hal' kelimesi "*hal*" e benzediği için, "*tahtakurusu*" "*tahtı korusun*" gibi söylenebilir diye yazılmazdı. "*Yıldız*" kelimesine gazetelerde yer yoktu. Bkz.; İrtem, a.g.e., s.221

gazetelerin Osmanlı toplumunda etkili olmaya başlamasıyla beraber bu haberlerle daha yakından ilgilenmiştir.⁴³ Hatta Osmanlı Devleti aleyhine yazılar yayınlanmasını önlemek ve lehte yayınlar yapılmasını sağlamak için, yerli basına uygulanan sansürün bir başka şekli olarak, yabancı basın üzerinde de para gücünü kullanmıştır.

Yabancı basının para yoluyla elde edilmesi çeşitli yollarla olabilmektedir. Kamuoyunda etkili olan bazı gazete ve gazetecilere para karşılığında yazı yazdırmak bu yollardan birisidir. Bazen de teklif gazete sahipleri ve yazarlarından bizzat gelmiş, bunlar kendilerine belli miktarlarda para ödendiği takdirde padişah ve devlet lehine haberler yazmayı taahhüt etmişlerdir. Her iki durum da Hükümet tarafından tereddütsüzce değerlendirilmiştir. Özellikle gazetelere verilen muntazam ödenekler sayesinde Hükümet aleyhine yayın yapılması önlenememiş, bu gazeteler kendilerine verilen ödenekler devam ettiği sürece Hükümet aleyhinde herhangi bir yazı yazmayacaklarına dair söz vermişlerdir.⁴⁴ Gazetelerden başka, bazı gazete yazarlarına da düzenli maaşlar ödenmiş, hatta bunların ev kiralari bile karşılanmıştır. Times gazetesi muharriri Mösyö Garaçino'nun, ikamet ettiği evin kira bedeli olan 150 liranın kendisine ödenmesi için verdiği dilekçe artık işin hangi noktaya geldiğini gösterir mahiyettedir.⁴⁵

Avrupa gazetelerinin ele geçirilme çabaları Abdülhamid'e çok pahalıya mal olmuştur. Hazinesinin durumunun uygun olmadığı zamanda bile ne yapıp edilip bu paranın ödenmesine büyük özen gösterilmiştir. Hükümet tarafından Mısır ve Kuzey Afrika'da basılanlar haricinde sadece Avrupa'da 600 kadar günlük gazete ve derginin takip edildiği düşünülürse, elbette ki Avrupa'da yayınlanan tüm gazetelerin para ya da başka bir yolla elde edilebilmesi mümkün olamamıştır.⁴⁶ Bu durumda da yazıyı tekzip ettirme ve eğer çok ağır ithamlarla dolu bir yazıysa gazetenin o nüshasının memlekete girişini engelleme gibi yollara başvurulmuştur.⁴⁷ Hatta bazı gazetelerin yıllarca memlekete girişi yasaklanmıştır.⁴⁸

⁴³ Engin, *a.g.e.*, s.62,63

⁴⁴ BOA., İ HUS., nr:1315 /Ca-113 (30 Ca. 1315/ 27 Ekim 1897); Engin, *a.g.e.*, s.274

⁴⁵ BOA., İ HUS., nr:1319 L-106 (29 L. 1319/ 8 Şubat 1902), 1313/ N-25 (20 N. 1313/ 5 Mart 1896); Engin, *a.g.e.*, s. 276, 270.

⁴⁶ Muammer Göçmen, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi ? ", *Tarih ve Toplum*, C.22, S. 128, İletişim Yayınları, s. 22.

⁴⁷ BOA., Y MTV., nr:136/4 (18 Ş. 1313/ 3 Şubat 1896)

⁴⁸ İngiltere'de basılıp yasaklanan gazetelerin isimleri şunlardır: Nineteenth Century, Children's World, Speake, Pall Mall Gazette, Observer, Daily Chronicle, Daily Graphic, Punch, Westminster Gazette, Life, Evening Star, Review of Reviews, Times, To Day. Bkz.; Göçmen, *a.g.e.*, s. 22

Abdülhamid'in görmekten en hoşlanmadığı şey kendisine yöneltilmiş suçlamaların ve eleştirilerin bulunduğu yazılardır. Avrupa gazetelerinin Abdülhamid ile ilgili haberlere bakıldığında bunların büyük bir kısmını padişaha bir suikast düzenlendiğine dair haberlerin oluşturduğu görülmektedir. İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya matbuatında çok sık rastlanan bu haberler daha çıkar çıkmaz orada bulunan sefareter vasıtasıyla yalanlanmıştır. Özellikle suikast haberleri Osmanlı Devlet'inin bu devletlerle olan siyasi ilişkilerine göre şekillenmiştir. Uydurma suikast yazılarıyla Abdülhamid'e duyulan düşmanlığın gündemde tutulması ya da Abdülhamid'in belli kesimlere hedef gösterilmesi amaçlanmıştır.

Sefarethanelerden Hariciye Nezareti'ne padişahla ilgili hangi gazetede ne gibi haberler yayımlandığına dair günlük malumatlar gelmiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre II. Abdülhamid'e sözde bir suikast yapıldığına dair yayınlanmış olan haberlerden bazıları şu şekildedir:

Nisan 1881 tarihinde, Boston'da neşredilen "*Anarşist*" adlı gazetede, padişaha suikaste bulunmak üzere Brüksel'de bir gizli cemiyet kurulduğu ve her memlekette bulunan adamları vasıtasıyla maddi ve manevi destek talep edildiği yazılmıştır.⁴⁹

Kasım 1882 tarihli, Avusturya'da çıkan "*Tageblatt*" adlı gazetede, Hafız Mısri isimli bir Arap muhafızın sultana suikast teşebbüsünde bulunduğu yer almış, Viyana sefareti vasıtasıyla derhal haber tekzip edilmiştir.⁵⁰

Ocak 1883 tarihli, Avusturya'da çıkan "*Nouvelle Press Libre*" gazetesinde, padişaha suikaste kalkışan Çerkeslerden birkaçının öldürüldüğü yazılmış, derhal haber yalanlanmıştır.⁵¹ Nouvelle Press gazetesi daha sonra da pek çok kez bu haberleri tekrar etmiştir.⁵²

Nisan 1890 tarihli, Almanya'da çıkan "*Berliner Local Anzeigener*" gazetesinde, padişaha karşı başarısız bir suikast teşebbüsünde bulunduğu yer almış, haber tekzip ettirilip muharririn takibe alınması talep edilmiştir.⁵³ Anzeigener gazetesi bu haberi İstanbul'dan Atina'da çıkan "*Efimeris*" gazetesine yazılmış olan bir mektuba atıf yaparak yayınlamıştır.⁵⁴

⁴⁹ BOA., HR TO., nr: 116/9 (8 Nisan 1881).

⁵⁰ BOA., HR TO., nr: 110/21 (20 Kasım 1882), HR SYS., nr:183/56, 183/57.

⁵¹ BOA., HR SYS., nr: 184/3 (17 Ocak 1883).

⁵² BOA., HR SYS., nr: 184/26 (05 Aralık 1885).

⁵³ BOA., HR SYS., nr: 26/5 (12 Nisan 1890).

⁵⁴ BOA., HR TO., nr: 34/53 (11 Nisan 1890).

Mart 1892 tarihli, Avusturya’da çıkan “*Extrablatt*” gazetesinde, sultana suikast yapacakları ihtimaliyle Yıldız sarayında iki kişinin tutuklandığı yazılmıştır.⁵⁵

Mayıs 1892’de, “*Times*” ve Prag’da çıkan “*Politik*” adlı gazetelerde, Abdülhamid’e suikast yapılacağına dair haberler verilmiştir.⁵⁶

Mayıs 1892 tarihli, Bern şehrinde çıkan “*Der Bund*” adlı gazetede bu kez İstanbul’dan alınan ve suikast haberlerinden dolayı duyulan rahatsızlığın anlatıldığı bir mektup yayınlanmıştır. Mektup, daha önce padişaha suikast tertip etmek amacıyla bir cemiyet teşkil olduğuna dair çıkan haberler üzerine gönderilmiştir. Neşredilen mektupta, Osmanlı tebaasının padişah döneminde meydana gelen gelişmelerden ve nail oldukları refahtan son derece memnun olup, suikast tertibi gibi hareketleri hatırlarına bile getirmeyecekleri ifade edilmiştir.⁵⁷

Ekim 1894 tarihli, Almanya’da çıkan “*Gazette de Cologne*” ile Cenova’da yayınlanan “*Journal de Geneve*” adlı gazetelerde, bir Fransız vapurunun içinde padişaha suikast amacını taşıyan patlayıcılarla iki şahsın Pire’ye geldiği haberine yer verilmiştir.⁵⁸

Aralık 1895 tarihli “*Local Anzeigener*” adlı gazete, padişaha sözde bir suikastte bulunulduğunu ve suikastçilerin yakalandıklarını neşretmiştir.⁵⁹

Şubat 1896’da, Petersburg’da yayınlanan bir gazetede “*Times*” gazetesi muharririnin haberine yer verilmiştir. Habere göre, mabeyn-i hümayunda kim tarafından atıldığı anlaşılamamış olan bir tüfek sesi heyecan ve telaşa yol açmıştır. Serasker mabeyne çağırılarak bir gün kadar orada kalmıştır. Memurlardan hademelere kadar tüm görevliler sorguya alınmış, ancak bir ipucu bulunamamıştır. Nafia Nazırı Mahmud Celeleddin Paşa da mabeynde 48 saat kadar tutuklu kalmıştır. Olayla ilgili bir bilgi edinilemediğinden sarayda büyük bir telaş ve güvensizlik mevcuttur. Gazetenin bu haberi, padişah ve sarayın yeteri kadar korunamadığını gösterdiği ve bazı kesimlerin düşüncelerine aralık kapı bırakacağı için olsa gerek, sadece tezip edilmekle yetinilmemiş, gazetenin bu nüshasının memlekete girişi de yasaklanmıştır.⁶⁰

⁵⁵ BOA., HR SYS., nr: 186/8 (16 Mart 1892).

⁵⁶ BOA., Y PRK.TKM., nr: 24/61 (17 L. 1309/ 15 Mayıs 1892).

⁵⁷ BOA., Y PRK.TKM., nr: 25/8 (05 Za. 1309/ 1 Haziran 1892).

⁵⁸ BOA., HR SYS., nr: 28/69 (7 Ekim 1894).

⁵⁹ BOA., HR SYS., nr: 36/6 (4 Aralık 1895).

⁶⁰ BOA., Y MTV., nr: 136/4 (18 Ş. 1313/ 3 Şubat 1896).

Ağustos 1900 tarihli, Berliner Tageblatt gazetesinde, İtalya kralı ve İran şahına olduğu gibi padişaha da suikast tehdidini içeren bir telgraf gönderildiği, buna binaen bir takım memur ve askerlerin tutuklandığı, sarayda büyük bir korkunun meydana geldiği yazılmıştır. Hatta yanlarında silahlı görevliler olmadıkça saraya kimsenin alınmadığı ve sefirler tarafından kefalet edilmedikçe hiçbir yabancıyla selamlık resmine alınmayacağı gibi bilgilerle haber detaylandırılmıştır.⁶¹

Burada sadece bazılarının verilebildiği, Avrupa basınında yer alan suikast haberleri bir süre sonra artık rutin hale gelmiştir. Bu haberlerin çoğunda kaynak olarak İstanbul'dan alınan mektuplar ya da bildirimler kullanılmıştır. Padişahın yurt içinde veya yurt dışında kurulan gizli cemiyetler tarafından suikaste uğrama kaygısı etrafta sürekli güvenlik tedbirlerinin arttırılmasına yol açmıştır. Bu kadar güvenlik tedbirinin alınması ise ateş olmayan yerden duman çıkmayacağı için, ahalinin nazarında padişaha karşı suikast teşebbüslerinin gerçek olduğu intibasını uyandırmıştır.⁶² Bu nedenle de güvenlik tedbirlerinin arttırılması durumunda devreye suikast hikâyeleri girmiştir.

Avrupa'da çıkan gazete haberlerine çoğu kez hiçbir ehemmiyet verilmeyip bunlar hemen yalanlanırken, bazen de öyle gerçekçi haberler yapılmıştır ki, bunlara ihbar muamelesi yapıp derhal soruşturma başlatılmıştır. Manchester'da neşredilen "*Daily Despates*" gazetesinde Ekim 1900 tarihli olarak yayınlanan bir haber bu türden bir ihbar olarak kabul edilmiştir. Haberde Ermenilerin padişaha suikast niyetiyle Amerika ve İngiltere'den bazı Osmanlı sahillerine silah nakli yaptıklarına dair ifadelerle yer verilmesiyle birlikte, Manchester şehbenderi harekete geçmiştir. Yapılan araştırmada, ne Manchester'da ne de Londra'da böyle bir cemiyetin bulunmadığı, hatta buradaki Ermenilerin çıkan bu haberlerden son derece rahatsız oldukları anlaşılmıştır. Böyle bir cemiyetle ilgili polislerin de bir malumatı olmadığı "*Manchester Evening*" gazetesinde beyan edilmiş, haber tekzip edilmiştir. Böylece Despates gazetesi muharririnin böyle bir haberi neden yazmış olduğu sorusuna da verilecek tek bir cevap kalmıştır ki, o da Osmanlı Hükümetinden para koparmaktır.⁶³

Daha önce de ifade edildiği gibi bazı suikast haberleri siyasi ilişkilere bağlı olarak kasıtlı verilmiştir. Örneğin İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesinden sonra, İngiliz basınında II. Abdülhamid'e suikast yapıldığına dair çıkan asılsız haberlere karşı Fransa'nın eleştirel yaklaşımı dikkat çekmektedir. İngiltere ve

⁶¹ BOA., Y PRK.EŞA., nr: 36/19 (11 R. 1318/ 8 Ağustos 1900).

⁶² BOA., Y PRK.TKM., nr: 25/8 (05 Za. 1309/ 1 Haziran 1892).

⁶³ BOA., Y PRK.EŞA., nr: 36/84 (06 B. 1318/ 30 Ekim 1900).

Fransa arasında Mısır'ın işgali nedeniyle oluşan düşmanlık ve aynı sebeple Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne destek vermesi bu durumun başlıca nedenini oluşturmuştur. Fransa bu desteğini basın yoluyla da göstermiş, İngiliz gazetelerinde II. Abdülhamid aleyhinde yazılan yazılara karşı, Fransız basını bunların asılsız ve kasıtlı haberler olduğuna yer vermiştir. Şubat 1883 tarihli Fransız "Debatt" gazetesinde, İngiliz basınında yer alan "padişaha suikast edilmesine bu kez ramak kaldığı" yolundaki haberlerin neye dayanılarak verildiği tartışılmıştır. İngiliz gazetelerinin yazdığına göre, güya Çerkes askerlerden bazıları bir gizli ittifak oluşturarak padişahın dairesine girmeye çalışmışlar, buna karşılık padişahı korumaya çalışan Arnavut muhafızlarla Çerkesler arasında büyük bir mücadele olmuş ve iki taraftan da birkaç kişi telef olmuştur. Debatt muharririnin ifadelerine göre, birincisi, padişah daha kısa bir zaman önce zararlı hareketlerini fark ettiği Çerkesleri Anadolu'ya sürgün ettiğinden dolayı, Çerkeslerin böyle bir girişimde bulunabilmeleri mümkün değildir. İkinci olarak da bu malumat doğrudan İstanbul'dan gelmeyip önce Kahire'ye çekilmiş, oradan Londra'ya gönderilmiştir. Yani haber tamamen İngiliz kaynaklıdır. Bu haberin yapılma amacı ise, İngilterenin Mısır'ı işgalinden sonra Osmanlı Devleti'nin verdiği diplomasi mücadelesinden memnun kalmamış olması ve padişahın saltanat ve hükümdarlığının tehlike altında olduğuna dair bir kanı uyandırmaktır.⁶⁴

Bu politikanın bir devamı olarak 13 Mayıs 1889 tarihini taşıyan Fransız Liberte gazetesinde bir adım daha ileri gidilerek İngiltere'ye karşı II. Abdülhamid şiddetle savunulmuştur. II. Abdülhamid'in tüm tebaası için ne kadar kıymetdar bir hükümdar olduğu anlatılırken, padişaha bu kadar değer veren bir halkın onun aleyhinde gizli ittifaklar yapmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Hatta padişahın huzuruna çıkmış herkesin onun ne kadar zeki ve ihtiyatlı bir kişi olduğunu beyan ettiklerinden yola çıkarak İngiliz matbuatının suikast teşebbüsüyle ilgili tüm haberlerinin asılsız olduğunu savunan gazetede şu ifadeler yer almıştır:

"Arada sırada Rusya İmparatoru aleyhinde suikast yapıldığı haberlerine yer veren Almanya ve Avusturya basınının bu konudaki başarılarına hasetle bakmakta olan bazı İngiliz gazeteleri Sultan Abdülhamid Han hakkında da aynı haberlerin neşrine lüzum görmektedir. Her üç ayda bir kere Londra gazetelerine aynı türde gönderilen bir telgrafta, güya İstanbul'da bir fesad cemiyeti ortaya çıkarıldığı iddia edilmektedir. Yabancı gazete muhabirleri İstanbul'da iddia olunan gizli cemiyetin izini sürmüşlerse de bir

⁶⁴BOA., Y PRK.TKM., nr: 5/59 (08 Ra. 1300/ 17 Ocak 1883).

şey bulmayı başaramamışlardır. Bu gibi yalan sözlerin neşrini alışkanlık eden Londra gazetelerinden birinde sözde İstanbul'da gizli bir cemiyetin meydana çıkarıldığı, veliaht Reşad Efendi'nin de bu cemiyette adının geçtiği ve Reşad Efendi'nin fotoğraf dükkanlarında bulunan tasvirlerinin polis tarafından zapt edildiği iddia edilmiştir. Aslında veliahtın fotoğraflarının yakışksız kişilerin fotoğrafları arasına koyulması nedeniyle bunların fotoğrafçılardan çıkarılması emredilmiştir. Böyle bir durum üzerine bir gizli cemiyet heberini yapmak için İngilizlere mahsus hayal gücüne sahip olmak gerektir. En adi şeylere bile gizli ittifak rengini vermekte ısrar eden İngiliz gazetelerine karşı şu kadarını beyan etmeliyiz ki, uydurma haberciler haricinde burada gizli bir cemiyetin izine bile rastlanılmamaktadır.”⁶⁵

Sonuç

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı tarihinin en çok tartışılan ve araştırılan dönemini oluşturmuştur. İktidar yılları boyunca duyduğu tahtından ve canından olma korkusuna ve çürüyen imparatorluğu fırsatçıların elinden kurtarma çabalarına dair aldığı tedbirler bu dönemin ilginç yanlarından birini oluşturmuştur. Bu dönemle ilgili ilginç bir şey de II. Abdülhamid'in şahsına yönelik yapılması tasarlanan suikastlerdir. Şimdiye kadar Abdülhamid'in canına kast eden birkaç suikast hareketi bilinmekle birlikte, aslında bunların sayısının ne denli fazla olduğu görülmektedir. İktidar sahibi tüm devlet adamlarının olduğu gibi Abdülhamid'in de pek çok düşmanı vardır. İşte bunun farkında olan padişah hem kendisine yönelik tasarlanan eylemlerden, hem de kendi deyimiyle “hazineden maaş alıp devletin nimetleriyle geçindikleri halde devlete ihanet edenlerden” haberdar olmak için hafiye teşkilatı ve jurnalcılık ağını tüm yurda hatta yurt dışına yaymayı başarmıştır. Bu sayede gerçekten amacına da ulaşmıştır, zira kendisine yönelik pek çok suikast planı eyleme geçirilemeden bertaraf edilmiştir. Bununla beraber fırsatçıların eline düşmekten de kurtulamamış, bu yolda sarfettiği büyük paralar, dağıttığı rütbe ve hediyeler pek çok kişinin aklını çelmiştir. Tüm bunlara rağmen önüne geçemediği suikast teşebbüsleri de olmuş, bu teşebbüsler her defasında kendini korumak için aldığı tedbirleri daha da güçlendirmesine yol açmıştır.

⁶⁵BOA., Y PRK.TKM., nr: 15/8 (13 N. 1306/ 13 Mayıs 1889)

KAYNAKLAR

- “Abdülhamid II.”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.
- BEYHAN, Mehmet Ali, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller”, *İlmi Araştırmalar*, C. 8, İlim Yayma Cemiyeti Yay., İstanbul, 1999.
- ENGİN, Vahdettin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÖÇMEN, Muammer, “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi ?”, *Tarih ve Toplum*, C. 22, S. 128, İletişim Yayınları.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 1999.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, TTK Yayınları, XIII. Dizi, Ankara.
- KURAN, Ahmed Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Abdülhamid II.”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, (Haz. İsmet Bozdağ), Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.
- TAHSİN PAŞA, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Beşinci Murad ile Oğlu Selahaddin Efendiyi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağana Girmek İsteyen Şahıslar”, *Belleten*, C. 8, S. 32, TTK Yayınları.

ARŞİV BELGELERİ

BOA., AMTZ., nr:106/32; HR. SYS., nr: 26/5, 28/69, 36/6, 183/56, 183/57, 184/3, 184/26, 186/8, 218/6 ; HR TO., nr: 34/53, 110/21, 116/96; İ HUS., nr:1315 /Ca-113, 1319 L-106,1313/ N-25, 1320/ Za-120; YA.HUS., nr: 161/54, 162/83, 162/96, 163/107, 163/23, 209/69, 302/2; Y MTV., nr: 136/4, 206/88, 251/134, 266/5, 278/149; YPRK.ASK., nr: 213/42, 136/51; YPRK. AZJ., nr:17/6; Y PRK.AZN., nr: 22/56, 1/35; Y PRK.BŞK., nr: 62/62; Y.PRK.EŞA., nr:6/36, 25/58, 32/48, 36/19, 36/84; YPRK.NMH., nr: 1/52; Y.PRK.TKM., nr: 24/61, 25/8, 42/38; Y PRK.ZB., nr:9/33; Y EE., nr: 6/106, 36/23, 41/19, 12/15, 136/118.

